

El Campanar de la Vila de Sagunt, un segle donant la campanada

Ignasi Corresa i Marín

Historiador de l'Art i Cap de Colla Campaners de Morvedre

La gran matraca de Santa Maria o de la Puríssima Sang de Nostre Senyor Jesucrist, com així s'anomena, està a punt de sonar. Queda poc per a que aquest instrument de fusta indique que el Santíssim Sagrament, de l'arxiprestal de Santa Maria, es troba al monument i així tots els saguntins puguem començar la visita dels Monuments. La Festa pròpiament dita és el temps de les matraques, és el temps que transcorre entre els dos vols de campanes a glòria del Dijous Sant i la Vigília

Pasqual. La vida de Sagunt s'interromp amb aquest temps tan sagrat per celebrar la mort i passió del Nostre Senyor Jesucrist. Protagonista d'excepció és l'ermita de la Sang; testimoni excepcional, el campanar de la Vila que des de les altures i com a campanar de l'església major de la ciutat, a la vila, a la vora de l'Ajuntament i a la plaça mes important, observa, amb els ulls dels campaners tot el que ocorre a la plaça transmetent-ho a la resta de la població. Campanar, campanes i campaner, es el trinomi que fa possible expandir el sentiment saguntí de la Festa més enllà dels seus carrers principals, més enllà de les seues antigues muralles, en un temps on el campanar i els seus sons marcaven els ritmes de la ciutat.

Si el campanar poguera parlar en pretèrit, segurament ens contaria tot el que en un segle ha informat amb el so de les seues campanes que si bé han marcat les seues 876.600 hores, també han assenyalat moments festius, moments de parts, de morts, de foc, de Missa, albes, torns del rec... tanmateix, el campanar, caixa de ressonància del so del poble, només informa en present. El nostre campanar de la Vila o de Santa Maria, està d'enhorabona, tal vegada no tant per com es troba físicament sinó perquè el 18 de maig d'enguany acomplirà cent anys, sols vol dir que

dintre del nostre patrimoni arquitectònic és dels més joves que la ciutat poseeix, malgrat que n'és el que encara aconsegueix la seua funció, cosa que d'altres edificis més vells i vetustos han deixat de viure al morir amb ells la seua funcionalitat històrica.

Amb aquest article i en nom dels Campaners de Morvedre, vull convidar a tot el poble a gaudir d'aquest edifici meravellós que s'alça als peus de la muntanya del castell, és l'edifici més alt i la vista principal del nostre casc antic –llevat de les muralles del castell que es veuen perquè coronen la muntanya. A més a més, és un edifici viu perquè encara manté part de la seua funcionalitat. Abans d'això, agraiïc a la Majoralia de l'any el que ens permetera poder escriure en aquest llibre de la Setmana Santa Saguntina.

El campanar

El primer campanar de la Vila de Sagunt, ubicat, com no podia ser d'altra manera a la vora de la plaça Major, començà a construir-se el 1702 d'estil clarament barroc, tan mateix després de la Guerra d'Independència el mateix va quedar malparat i a conseqüència l'ajuntament va decidir derruir-lo el 1902. Tot i que les obres de construcció del nou campanar començaren el 1905, els saguntins van inventar una cobleta

que resava, *yo no sé que pueblo es este, ni tampoco que lugar, que estoy frente a la Iglesia y no veo el campanar*¹. L'any 1911 s'acabà l'estructura principal i nova fins a la sala de campanes i dos anys després Altos Hornos de Vizcaya regalà l'estructura de ferro que remata la torre campanar. Va ser un 18 de maig quan s'inaugurà en el campanar eixa estructura de ferro que –pot ser que estilísticament no s'ajuste a la resta de l'arxiprestal, però pensem que la dilatada construcció de Santa Maria, fa que aquest temple tinga un caràcter eclèctic entre les seues diverses etapes– contrasta amb l'obra del temple, inclòs amb l'obra nova

del campanar neogòtic. Tenen raó alguns arquitectes quan al parlar de la torre campanar de Santa Maria veuen eixa estructura de ferro –que no ferralla– com un pegot inconnex, però, hem de dir, que amb ell s'inicia també l'origen del Port de Sagunt. El regal que fa *Altos Hornos de Vizcaya* –curiosament no el fa la *Compañía Siderúrgica del Mediterráneo*– a Sagunt ve a dir, en contraposició al que creuen molts segregacionistes, que l'ajuntament donava el vist i plau a l'expansió urbanitzadora que començava a originar-se a la vora de la companyia.

¹ Aquesta cobla me la va dir Emili Lluca i va ser publicada durant l'exposició de campanes que va fer la Falla la Palmera i Campaners de Morvedre a la Fundació Bancalixa l'any 2007.

D'aquesta acció podem extraure dues idees, la primera i més important té a veure en el sentiment d'identitat del poble, és a dir, tenint en compte la cobleta que es cantava per no haver-hi campanar amb ànim un burlesc propi dels cants tradicionals de carnestoltes o dels innocents, significava un malestar per no tindre campanar. No és la primera vegada ho escrivim, fet i fet, el campanar és un símbol d'identitat dels pobles, per això entre els de la contornà existia la creença que el millor campanar i les campanes que millor sonaven eren les de cadascun. Els saguntins d'aleshores mantenien vives les seues arrels marcades pel temps social que venia simbolitzat pel toc de campanes, les quals es trobaven al campanar i marcaven el ritme de la societat tradicional. Des de l'Edat Mitjana les campanes han sigut l'instrument que garantia el temps, el treball diari, la mort, les festes, la Festa, el reg... és a dir, els ritmes de la societat. No perquè fera sonar les hores solars, sinó perquè el temps, d'aqueixa societat teocèntrica, estava basada en les hores litúrgiques, les mateixes que regien els monestirs o al clergat de l'arxiprestal. El campanar era un edifici bàsic perquè era la caixa de ressonància que expandia el so d'eixos instruments que des de l'època medieval cristiana –també a la moderna i contemporània– comunicava o informava del temps que tocava viure. La societat saguntina, com la de la resta d'Espanya, fins a meitat del segle XX pràcticament s'ha basat i ha viscut dels valors tradicionals d'una cultura agrària totalment cristiana. Eixa funció tan important i valorada pels veïns, és la que feia que el campanar i les campanes foren tan important per a la població.

Per altra banda, i com a segon element important, trobem el que simbolitza l'acabament del remat del campanar. Com ja hem dit adés, la *Compañía Siderúrgica del Mediterráneo* va regalar a la ciutat un monument de ferro, propi de la nova societat de la modernitat, de manera que amb ell s'entrellaçaven vincles d'unió entre l'empresa i la ciutat. El campanar era el lloc escollit, com no podia ser d'altra manera, era el campanar central del poble, acabat d'estrenar, i el que tenia el rellotge municipal, el que marcava eixes hores solars pròpies de l'horari civil, les pròpies de la contemporaneïtat. Fet i fet, i és un supòsit doncs hi ha testimonis que així ho poden fer entendre, al remat de l'estructura, on es torba actualment el cimboriet que toca a missa diària, hi ha un fil d'aram gros que baixa fins a la sala del rellotge, és a dir, que fins a la Guerra Civil allà dalt hi existia un campanó de les hores. A diferència de la campana, aquest és un instrument en forma de semicercle, de bronze o ferro que només s'usa per senyalar les hores. Després de la Guerra Civil, de la

refosa de les campanes l'any 1948 i la nova col·locació de les mateixes, segurament eixe lloc es quedà buit i es va decidir que s'hi col·locara el cimboriet, per cert la campana més antiga de la ciutat (any 1768).

Tornant al campanar en si, no cal ser molt expert per adonar-se que la seua fàbrica de rajola és totalment diferent a la construcció en pedreria de la resta del temple. La raó, més que estètica és tècnica, ja que aquest està sustentat pels murs de càrrega perimetrals de la capella de Santa Rita i l'arc former que obri pas a dita capella a l'interior de l'església. Un excés de pes, podria haver provocat forts danys a l'estructura original de pedra i en conseqüència la seua caiguda, però els picapedrers d'aleshores, savis d'experiència més que de ciència, es van adonar de la situació, a més a més, la fàbrica de rajola, abaratia la seua construcció. D'aquesta manera i vist des de la plaça, l'obra nova del campanar contrasta el roig de la rajola amb el blau de la pedra més típica de Sagunt.

La torre campanar té tres cossos ben diferenciats. El primer cos s'alça sobre la terrassa que tanca la capella de Santa Rita, per accedir-hi s'ha de pujar per una escala de caragol gòtica, la funció de la qual era, durant l'edat mitjana i moderna, poder tenir accés a les terrasses de Santa Maria per fer el manteniment o, en tot cas, pujar els pendons de la ciutat i col·locar-los als regatons que encara existeixen en la xicoteta torrassa del vèrtex nord de l'església, per tal de fer lluir durant les festes patronals o visites reials, les insígnies de la vila a la torre més important de la ciutat, a la vora del centre neuràlgic (social i econòmic de la ciutat): la plaça Major.

La seua construcció respon –tot i ser d'estil neogòtic– al model típic barroc de la majoria de torres campanars de la Comunitat Valenciana en el que entre dues torres es troba l'escala, i a la part interior de la torre interna –valga la redundància– un buit per on cauen, des de la sala del rellotge fins a intradós de la cúpula de la capella de santa Rita, els contrapesos que fan funcionar el rellotge, així com les cordes que el sagristà usava per tocar a missa diària i per als tocs d'oració més importants del dia, Ave Maria, àngelus i ànimes (a l'alba, migdia i capvespre).

El primer cos, és el de més alçada del campanar, comença a les segons terrasses de Santa Maria i arriba fins a la sala del rellotge, just per davall de la sala de campanes. Ací es trobava el rellotge municipal, el que donava les hores a la població, encara que com ja s'ha dit, el ritme de la societat tradicional estava basada en les hores litúrgiques més que en les solars. El rellotge, de principis de segle fou restaurat per la Conselleria de Cultura a principis d'aquest segle (XXI) per Industrials Manclús i mai va ser tornat al seu lloc original, per que des de que es restauraren les campanes l'any 2002, l'ordinador que controla les campanes també fa de rellotge i és el que controla, a més a més, l'hora de l'esfera que es veu des de la plaça Major². S'ha de dir ací, que fou l'interés de la Colla de Campaners de Morvedre i l'Ajuntament de Sagunt, la que va fer que el rellotge mecànic tornara a la ciutat després de vora 10 anys restaurat i pagada la seua intervenció als tallers de Industrials Manclús. A dia d'avui

² S'ha de dir que aquest ordinador és d'última generació i, tot que l'esfera pot retardar-se i marcar altra hora, els tocs de les hores són puntuals, doncs aquest rellotge du una antena que tots els dies es posa en hora mitjançant un satèl·lit.

el rellotge s'alça a uns magatzems municipals mentre s'estudia el seu ús i la seua col·locació futura.

El segon cos del campanar nou és la sala de campanes pròpiament dita, és una sala oberta per quatre arcs apuntats que li donen un aire gòtic al campanar. En aquesta sala trobem sis de les set campanes que posseeix la parròquia i les dues matraques. Amb aquesta sala l'any 1911, s'acabà la construcció del campanar de la Vila.

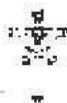
El tercer cos correspon a l'estructura de ferro regalada per *Altos Hornos de Vizcaya* a la ciutat de Sagunt. Encara que ens repetim, però per la seua importància, cal recordar que aquest regal indica la importància del campanar per a la ciutat, sent considerat símbol dels saguntins d'aquells moments que tenien el Castell i el Teatre, no com a un recurs patrimonial, sinó que més bé com a cantera d'extracció de pedres –recordem que va ser el valencià Elías Tormo el que va declarar-lo Patrimoni

Nacional, sent aquest monument, el primer en rebre aquesta declaració a Espanya amb l'única finalitat d'aturar el seu espoli. D'ací s'esdevé que el campanar de Santa Maria, fora anomenat també de la Vila, doncs estava –i continua estant, gràcies a Déu– al centre de la vila, al centre del poble, a la vora de l'antiga casa de la vila, és a dir, de l'ajuntament i era (i és) el lloc més emblemàtic de la societat saguntina tradicional i centre neuràlgic de la plaça principal on es feia el mercat sota els seus porxos³. Amb aquesta estructura de ferro, s'augmentava l'alçada del campanar als 60 metres actuals.

³ Fet i fet, el Banc de les Mentides, rep eixe nom perquè era lloc de reunió dels hòmens, lloc de descans i lloc de xerreres on les fantasies i els somnis dels caçadors i dels llauradors es feien sentir.

Les campanes

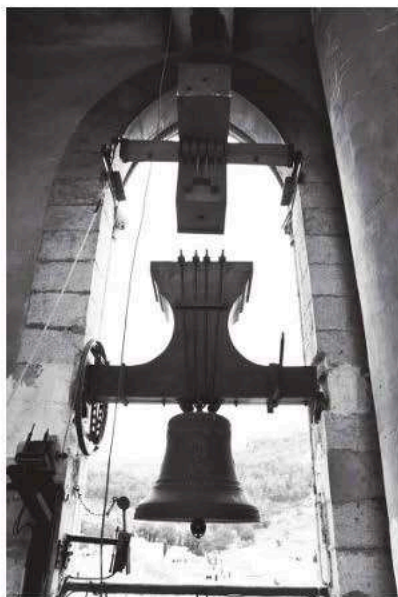
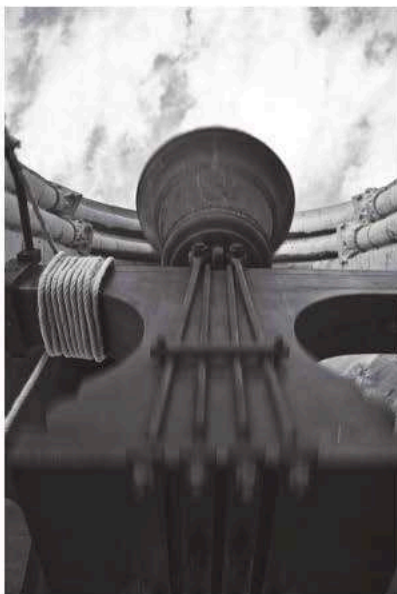

El campanar de Santa Maria, o de la Vila, té set campanes i dos matraques que, històricament han sigut la veu del poble, el primer mitjà de comunicació de la ciutat que, al igual que el campanar, competia amb les campanes del voltant per la seua sonoritat. Ja no, tan sols dels pobles veïns, que si veien el campanar de Santa Maria com un seriós competidor, sinó que al mateix poble, dintre de les muralles, als diferents ravals de la ciutat, existia certa vinculació entre les persones, els ravals i les campanes de les parròquies i convents. D'aquestes campanes, sis estan a la sala de campanes i són

accionades bé per motors d'impulsos d'última generació, bé per les mans dels campaners a les festes majors del poble i quan l'ajuntament o la parròquia així ho desitgen. Trobem, doncs, dos tiples que només van a mà i que s'anomenen sant Tarsici (41 kg) i santa Eulàlia (80 kg); campanes com la Tereseta (166 kg) que dona al carrer Cavallers, la del Crist o del Calvari (368 kg), la dels Patrons (771 kg) que dona a la pujada del Castell i la Maria (1.001 kg) que mira a la plaça i toca les hores. Totes aquestes campanes es van fer l'any 1948 en els tallers dels germans Roses de Silla amb la refosa dels bronzes que s'havien salvat després de la Guerra Civil a excepció del Cimboriet (14 kg), que es troba a l'estructura de ferro, al lloc que deuria ocupar el campanó de les hores i que toca tots els dies a missa i data de l'any 1768. Aquesta menuda campana, tal vegada, podria ser la senyalera, és a dir, la que avisa als campaners de la sala de què anava ocorrent dintre del temple durant la litúrgia per a que aquests feren els tocs corresponents.

Junt a aquestes campanes, trobem les dos matraques, una possiblement siga de les més antigues de la comunitat (datada a prop de 1850) i que fou restaurada per la majoria de 2007, reprimint el toc de matraques en la Setmana Santa Saguntina eixe

any, després de més de quaranta anys sense escoltar-la. La dificultat de tocar-la per la seua grandària i per que s'escolta poc, degut a que respon a un model més propi de la zona centre del país que es caracteritza per no tenir caixa de ressonància, la colla va decidir fer-ne una nova per a l'any 2011, una que du el nom de Puríssima Sang de Jesucrist, que es troba sobre la campana del Crist, mirant al calvari, que pot ser siga la de major tamany de la Comunitat Valenciana i que sona quan s'inicia la visita dels Monuments, quan la Vera Creu ix i entra de la Sang i de Santa Maria, al seu pas per la plaça

Major i carrer dels Cavallers, i quan el Natzarè arriba al lloc més alt del calvari a la matinada del Divendres Sant.

Si les campanes són el so històric més important de la ciutat, el més antic i la veu més elevada del municipi, les matraques són la veu de la Setmana Santa Saguntina, és a dir, de la Festa en si. Junt als crits dels plegadors, el tambor i les llances dels saions, les matraques caracteritzen el paisatge sonor i urbà de la festa, com el foc, les vestes i els passos el paisatge visual. La matraca de la Puríssima Sang, es distingeix de la vella per la seua forma. Mentre que la vella és plana i ampla, la nova és una creu amb caixa de ressonància, de manera que els colps dels martells de fusta s'escolten més. El fet que estiga també en un lloc més baix que la vella, també ajuda a que el seu so es propague més.

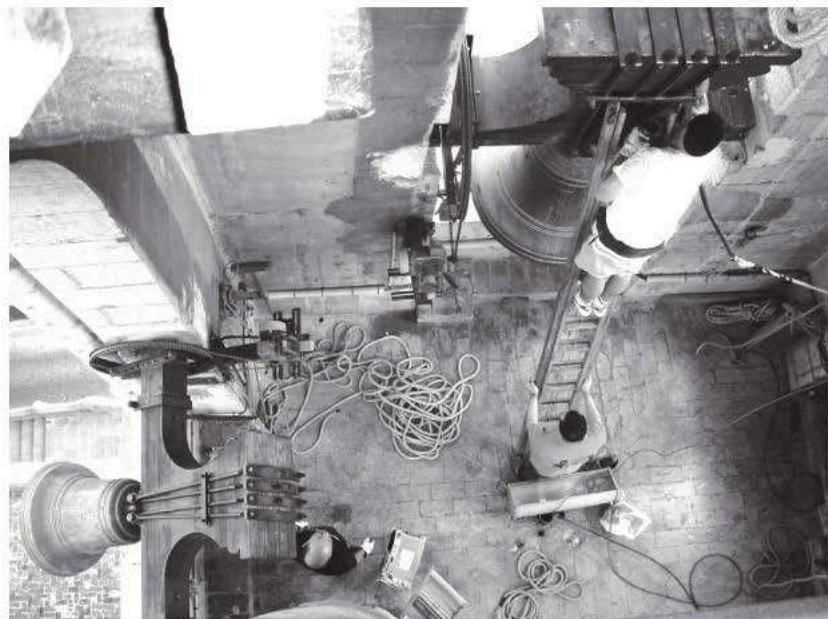

Tot i que la funció de les campanes és comunicar a través del so, s'ha de dir que també són un element visual important a la ciutat i també, per la seua posició poden comunicar en quin moment es troba la ciutat, és a dir, si les campanes estan boca per amunt –tècnicament els campaners diem alçades– significa que la ciutat està en festes i les campanes preparades per voltejar. Si les campanes estan caigudes, és a dir, en posició normal, ens trobem dintre de la normalitat, però si per contra estan boca per avall i les cordes per fora amb un crespó negre, significa que ens trobem en el Tridu Pasqual, moment en el que les campanes deixen de sonar i agafen protagonisme les matraques. En alguns llocs a aquest temps de silenci campaner l'anomenen dejuni de campanes i és aquest moment el que correspon a la Festa.

Els campaners

Els campaners som els encarregats de comunicar els estats d'ànim de la ciutat, expressant, a través de les mans i dels tocs de campanes, allò que es celebra, bé siga una festa, un toc civil o una mort. Ser campaner era, en aquell moment en que la ciutat coneixia i desxifrava els tocs de campanes perquè coneixia el còdex sonor, un ofici i el campaner

anunciava des del naixement del dia fins a l'entrada de la nit, toc d'oració i recollida, els tocs de tancament de les portes de la vila, defuncions i la classe social del finat, inclús el barri del que podia ser, la tronada, la boira o el torn de l'aigua per regar i la partida a la que li tocava... La funció del campaner era molt important perquè, com ja hem dit, si la vida social venia marcada pel so de les campanes, el campaner era que les feia sonar, és a dir, el que les feia parlar. Heus ací la importància del trinomi del qual parlàvem al principi d'aquest escrit, on dèiem que el campanar informava del que estava ocorrent en el moment, convertint-se en un sistema d'informació directe i real. En

eixe trinomi cada element per separat és important, primerament perquè el campanar fa expandir el so i és un edifici amb identitat, les campanes són el so del poble, però són els campaners qui les articula i transmeten la informació.

Des de final de l'any passat, el llenguatge de les campanes està considerat per la Generalitat Valenciana BIC immaterial, és a dir, que als pobles on hi campaners i les campanes són accionades a mà a la manera tradicional, aquest so té una protecció especial. Qui anava a dir fa uns anys que el toc de campanes arribaria a ser BIC? Els campaners han passat en mig segle de ser un ofici a desaparèixer i tornar a reaparèixer. La diferència entre

els campaners d'abans i els d'ara la

trobem en l'ofici, mentre que adés el campaner cobrava per la seua feina que era tan important com saber comunicar a la resta de veïns el que ocorre, en l'actualitat, és una afició, totalment voluntària amb l'única finalitat de conservar i divulgar una part del patrimoni que encara pot servir, tot i que en moments molt especials. El llenguatge de les campanes, considerat ara patrimoni, té la mateixa protecció legislativa que el teatre, el castell i l'església de Santa Maria. La Colla de Campaners de Morvedre, vetla per aquest patrimoni sonor i treballa des de Santa Maria i el Campanar de la Vila, pel patrimoni campaner de la ciutat de Sagunt, un patrimoni que ha sigut identificador de forma visual (campanar) i sonor (campanes) i que ha estat viu fins que les noves tecnologies van desplaçar-lo a l'oblit.

La Colla de Campaners de Morvedre, amb la col·laboració de la parròquia de Santa Maria i de l'Ajuntament de Sagunt vol celebrar aquesta efemèride del campanar amb una sèrie d'actes que es centraran sobretot el 18 de maig, dia en el que aconsegueix el seu centenari. Si Sagunt és una de les ciutats més riques en quan a patrimoni del nostre país, el campanar és, a més a més, la seu d'un patrimoni que reviu, com és el llenguatge de les campanes, el so més històric de la ciutat, la caixa de ressonància que amplia els sentiments d'un poble que ha viscut sota

la seua protecció, el seu ritme i que ara, desgraciadament es troba una mica envellit. Esperem que aquest any, servisca sobretot per tornar-li, almenys, el protagonisme simbòlic que fins avui ha tingut. Els Campaners de Morvedre esperem que durant aquesta Setmana Santa, aprecieu el so de les matraques i els vols de glòria, així com les cordes que amb senyal de dol pengen del campanar amb motiu de la mort del Nostre Senyor.

